

ICMDR NEXT GEN INITIATIVES

Vol. 8

Edited by

Dr S.S. Kanade & Sunita Paul

Published by:

VISHWABHARATI
PUBLISHING HOUSE

In Association with

Head Office:

Sunil Terraces, Block No. 14, Near Central S.T. Bus Stand,
Latur-413512 (MS) India. Cell: 91-9422 467 462

e-mail: info@vishwabharati.in

www.vishwabharati.in

ISBN: 978-93-88963-22-0

Price: ₹ 249 | \$ 12

Copyright © All Rights Reserved

First Edition 2019

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the Publisher and the Author, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law. All legal matters concerning the Publication / Publisher shall be settled under the jurisdiction of Latur (MS) Court only.

Cover Design Source: Images from Google and Internet

Printed, Typesetting, Cover Design by:

Diamond Printers & Papers

Rajiv Gandhi Chowk, Latur-413512 (MS) India.

Principal

Jawahar Arts, Science & Commerce College,
Andur Tal. Tuljapur Dist, Osmanabad

मराठवाडा विभागातील दुष्काळाची स्थिती

डॉ.प्रा. सांगळे एस.ए.

प्रस्तावना:

“पाणी वाचले पाहीजे साठवले पाहीजे जो वाचवेल पाणी त्यालाच वाचवेल पाणी” महाराष्ट्र व मराठवाड्यात वारंवार उद्भवणारी अवर्षणाची समस्या या वर्षी खुपच गंभीर रूप धारण केलेले आहे. 1972 पोक्षा ज्यास्त दुष्काळ पडलेला आहे. मात्र त्या वेळी देशाला अन्नधान्याची समस्या (कमतरता) भासली होती. मात्र या वर्षी अन्नधान्याचे भरघोस उत्पन्न झालेले असले तरी, पाण्याचा मात्र प्रचंड दुष्काळ जाणवत आहे. गेल्या तीन चार वर्षात सरसरी पेक्षा कमी व अनियमित पाऊस पडत असल्याने, पाणी टंचाई निर्माण झालेली आहे. अन्नधान्य भरपूर असताना केवळ पाण्याचा दुष्काळ पडल्याने ऐतिहासिक ठरत आहे. अन्नधान्य भरपूर असताना केवळ पाण्याचा दुष्काळ पडल्याने, ऐतिहासिक ठरत आहे. देशात 33 टक्के जनता दुष्काळाच्या झळा सोसत आहे.

पृथ्वी वर एकुण 1357.5 क्वॉड्रीलीयन एवढे पाणी उपलब्ध आहे. 1 क्वॉड्रीयन म्हणजे एकावर 15 शुन्य म्हणजेच 1 10(15) घनमीटर पाणी

डॉ.प्रा. सांगळे एस.ए.: जवाहर महाविद्यालय, अणदूर, ता.तुळजापूर, जि.उस्मानाबाद (महाराष्ट्र)

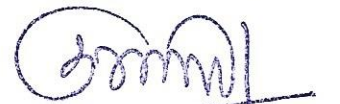

Principal
Jawahar Arts, Science & Commerce College,
Andur Tal. Tuljapur Dist, Osmanabad

आहे. त्यातील पीण्यायोग्य पाणी 38 क्वॉड्रीलीयन एवढे आहे. महाराष्ट्रास दरवर्षी 164 बीलीयन घनमीटर (बीसीएम) 1 बीलीयन म्हणजे 1x1 (9) पाणी उपलब्ध असते. त्या पौकी 75 % विश्वासह पाणी 131.5 (बीसीएम) एवढेच आहे. गेल्या वर्षी 23.9 (बी.सी.एम) एवढे पाणी राज्यात उपयोगाल आणले गेले. त्यापौकी 20.3 बीसीएम एवढे सिंचनासाठी, 2.5 पीण्यासाठी व 0.08 बीसीएम एवढे औद्योगीकरणासाठी वापरण्यात आले. महाराष्ट्रात 20000 किलोमीटर लांबीच्या 380 नद्या व त्याच्या उपनद्या वाहतात. तिळे आयोगाने राज्याच्या भुप्रदेशाची विभागणी 5 खोरे 25 उपखोरे अशी केलेली आहे. राज्याचे सरासरी पावसाचे प्रमाण 500 मिलीमीटर एवढे आहे. वर्षातील 55 पर्जन्य दिण आहेत. ज्या दिवशी 2.5 मीलीमीटर पेक्षा जास्त पाऊस पडला तर त्या दिवसाला पर्जन्य दीण म्हणतात.

मराठवाड्यात सरासरी 46 पर्जन्य दीण आहेत. सन 1971 साठी महाराष्ट्रातील प्रतिव्यक्ती प्रतिवर्षीच्या उपलब्धता 3253 घनमीटर एवढी होते. पाण्याच्या अति वापरामुळे व वेगाणे वाढणाऱ्या लोकसंख्येमुळे सन 2011 पर्यंत ती 1459 एवढी कमी झाली व अशी भिती व्यक्त करण्यात येते की, ती सन 2016 मध्ये 667 एवढीच राहिल. स्वीडीश जाठतज्ञ "फस्कनमार्क" यांनी पाण्याच्या उपलब्धतेबाबत काही माप बँड प्रकाशित केले आहेत. व ते जगमान्य आहेत. त्या नुसार पाण्याची उपलब्धता 1700 घनमीटर प्रतिव्यक्ती प्रतिवर्षी असेल तर ती संतोषजनक मानल्या जाते. त्याचे प्रमाण 1000 ते 1700 एवढे कमी झाले. तर त्या अवस्थेला 'वॉट स्केर्स' असे म्हणतात. म्हणजेच महाराष्ट्रात 2061 च्या आसपास पाणी अतिशय कमी होणार आहे. 1972 च्या आणि आताच्या दुष्काळात फरक आहे. तो म्हणजे तेव्हा 30 फुटावर पाणी होते. सध्या 300 फुटापर्यंत मिळत नाही.

उद्दिष्ट्ये:

- 1) राज्याच्या व मराठवाड्याच्या उपयुक्त पाणीसाठ्याच्या शिल्लक स्थितीचा अभ्यास करणे.
- 2) मराठवाड्यातील अवर्षणाच्या स्थितीचा पशुधनावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास करणे
- 3) कृषी उत्पादनाच्या उत्पादकता प्रवृत्तीचा अभ्यास करणे.

Principal
Jawahar Arts, Science & Commerce College,
Andur Tal. Tuljapur Dist. Osmanabad

गृहितके:

- 1) अवर्षणाचा मराठवाड्यात उपयुक्त शिल्लक पाणी साठ्यावर परिणाम होतो.
- 2) अवर्षणाच्या स्थितीचा मराठवाड्यातील पशुधनावर प्रभाव पडते.
- 3) अवर्षणाचा कृषी उत्पादनावर परिणाम होतो.

संशोधन पध्दती:

उपलब्ध पुस्तके, दैनिके, मासिके व इंटरनेट वरून द्वितीय माहीती जमा करून पेपर लिहला आहे.

विश्लेषण:

गेल्या 50 वर्षात पावसाच्या प्रमाणात मोठी घट झालेली नाही. 'मेहर होमजी' हे प्रसिद्ध हवामान तज्ञ म्हणतात. आपल्या देशातील पावसाचे प्रमाण जगातील इतर देशांइतकेच किंवा त्यापेक्षा ज्यास्तच आहे. वर्षा-वर्षाला थोडा फार बदल होतो. परंतू सरासरी पावसाचं प्रमाण उतरलेल नाही. पण माणसाच्या उधाशीपणामुळे दुष्काळाचे सावट उभे राहिले आहे. आपल्या लोकसंख्येमुळे पाण्याचा बेसुमार उपसा सुरू असून, ज्यास्त पाण्याची आवश्यकता मोठ्या प्रमाणावर घेण्यात येऊ लागली. दुबार पीक पध्दतीचे प्रमाण वाढत चालले आहे. निष्काळजी पणाणे देखील पाण्याचा वापर अवश्यत्तेपेक्षा ज्यास्त वाढल्याने. पाण्याची उधळपट्टी वाढलेली आहे. आपली गरज भागण्याला पुरेसे इतके पाणी इथे आहे. पण कोणाच्याही हावरट स्वार्थाला पुरेल एवढे पाणी मात्र इथे नाही.

राज्यातील वेगवेगळ्या विभागातील लहान मोठ्या धरणातील पाणीसाठी विभाग निहाय पुढील तक्त्यामध्ये दर्शवलेले आहे.

Principal

तक्ता क्रं. (1)

राज्यातील विभाग निहाय लघु मध्यम व मोठे प्रकल्पातील
उपयुक्त पाणी साठी (टी.एम.सी)

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्पाची संख्या	एकूण पाणी साठा	शिल्लक साठा	प्रकल्पवारी
१	अमरावती	४४५	१४८.००	८५.९७	५८%
२	कोकण	१७५	१२३.००	११०.७५	८९%
३	नागपूर	३८४	१६२.६५	७९.७२	४९%
४	नाशिक	५७०	२०९.५०	१३५.९२	६५%
५	पुणे	७२६	५३७.०१	४५३.०९	८४%
६	मराठवाडा	९६५	२६०.३४	७१.१४	२७%
७	एकूण	३२६६	१४४१.४१	९३६.६६	६५%

स्रोत: 1) जलसंपदा विभाग अहवाल, 2) दैनिक सकाळ

कोष्टक क्रं. 1 वरून असे निदर्शनास येते की, मराठवाडा विभागात प्रकल्पाची संख्या 965 एवढी आहे. सहा विभागात प्रकल्प संख्या सर्वात जास्त आहेत. परंतु पाणीसाठा 260.34 टीएमसी इतका आहे. त्या नंतर पुणे विभाग व नाशिक विभागात प्रकल्प दिसून येतात. पाणी साठ्याचे प्रमाण पुणे, नाशिक, कोकण विभागात ज्यास्त आहे. मॉन्सूनने परतिच्या प्रवासात राज्यातील काही भागांतून माघार घेतली आहे. या वर्षी पावसाळा संपत आला तरी देखील धरणातील पाणी पातळी कमी कमी होत आहे. गत वर्षी पेक्षा या वर्षी पाणी पातळी खुपच कमी आहे. सद्या राज्यात सर्व प्रकल्पाना मिळून अवघा 65 % पाणी साठा होता. या वर्षी 2018 मध्ये 65 % पाणीसाठा आहे. सर्व प्रकल्पात मिळून 2016 मध्ये 82 %, 2017 मध्ये 75 % पाणीसाठा होता. या वर्षी म्हणजे 2018 मध्ये केवळ 65 % पाणीसाठा आहे. सर्व प्रकल्पात मिळेल. 2016 मध्ये 82 %, 2017 मध्ये 75 % पाणी साठी होता. या वर्षी म्हणजे 2018 मध्ये केवळ 65 % पाणी साठी आहे.

यामध्ये प्रामुख्याने मराठवाड्याची स्थिती खुपच चिंताजन्य आहे. मराठवाड्यात धरणामध्ये पाणी साठा तळाशी गेलेला आहे

पर्यंत मध्यम लघू मोठे अशा यर्च 3266 प्रकल्पा मध्ये 936.66 (टीएमसी) 65 % पाणी साठा उपलब्ध आहे.

गतवर्षी पावसाळा सुरु असताना देखील धरणातील पाणीसाठी 2% कमी झाला आहे. पूढील काळात पाण्याची मागणी तेवढीच किंबहुना त्या पोक्षा वाढणार आहे. उन्हाळ्या पूर्वीच पाणी टंचाईचा सामना करावा लागणार आहे. राज्यात 140 मोठ्या प्रकल्पामध्ये 747.43 टीएमसी 73 % व मध्यम 258 प्रकल्पामध्ये 102.07 टीएमसी 53 % इतर 28689 लहान प्रकल्पामध्ये 87.17 टीएमसी टक्के पाणी साठी उपलब्ध आहे. असे जलसंपदा विभागाच्या अहवालात नमुद आहे.

मराठवाडा विभागात प्रकल्पाची संख्या इतर इतर विभागा पेक्षा तुलनेने ज्यास्त आहे. पाणीसाठी कमी आहे. परंतू पाण्याचा वापर भरपूर असल्याने उपयुक्त पाणीसाठा खुपच कमी राहतो व दुष्काळाचा सामना करावा लागतो.

कोष्टक क्र. (2)

सद्या महाराष्ट्रातील प्रमुख धरणांची स्थिती

अ.क्र.	धरण	उपयुक्त / जल साठा दशलक्ष धन मिटर	जलसाठ्याची टक्केवारी सन २०१७-१८	गतवर्षाची टक्केवारी सन २०१८-१९	जलसाठ्यातील तुट टक्केवारीत शेकडा
१)	तिल्लारी-सिंदुर्गा	३८६	९५ ३२	८६ २२	९ २९
२)	गोसाखुर्द-भदारा	३७५	२० ३८	५० ६६	३० २८
३)	तातला डोंह-नागपूर	१५०	३३ ९७	१४ ७५	१९ २२
४)	निम्न-त्रधा	५७	५८ ८२	२६ २८	३२ ५४
५)	भदरदार-अहमदनगर	२४९	१०० ००	८१ ८३	१८ १७
६)	मुळ्य	४१५	१०० ००	६८ २२	३१ ८७
७)	गिरणा-नासिक	२४६	७९ ७७	४६ ९४	२४ ८३
८)	दुधगंगा-काव्हापूर	६४०	१०० ००	९४ २४	५ ५६
९)	राव्हाणगरी-काव्हापूर	२०५	९४ ४२	९३ १८	१ २४
१०)	डिभ-गुण	३२२	१०० ००	९९ ००	१ ००
११)	पत्रणा-गुण	२१७	८७ ८९	७९ ००	८ ८९

१२)	पानशनि	२०५	१०० ००	९४ ५४	५ ४६
१३)	भानुघर	६५५	१०० ००	९० ५७	९ ४३
१४)	धरमगाव	२५९	१०० ००	९० ९४	९ ०६
१५)	कोपना	२४५०	९९ ९९	८५ ३९	१३ ६०
१६)	दुर्गा	१३०६	१०० ००	९९ ९०	० १०

स्त्रोत: जलसंपदा अहवाल.

वरिल तक्ता क्र. २ मधील आकडेवारी वरून असे दिसून येते की सन २०१७-१८ पेक्षा सन २०१८-१९ मध्ये जल साठ्यात प्रत्येक धरणांमध्ये तुटच दिसून येत आहे. एकही धरण १०० % भरलेले दिसून येत नाही.

राज्यात गतवर्षी पेक्षा १५ % कमी म्हणजे केवळ ६१ टक्के पाणी साठा तो सुमारे आठ महिणे पुरवावा लागणार आहे. धरणातील पाणी साठ्यावर कृषी क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, ग्रामीण व महानगरे यांच्या पिण्यांचा व सांडपाणी, नवीन बांधकामे, पर्यटन इत्यादी साठी पाण्याची गरज भागवणे अवघड झालेले आहे. या वर्षी अवर्षणाचे गंभीर संकट निर्माण झालेले आहे मराठवाड्यात तर केवळ २३ टक्के पाणी साठा राहिलेला आहे.

कोष्टक क्र. ३

मराठवाड्यातील धरणाची पावसाळ्यातील स्थिती (%) मध्ये टक्केवारीत

अ.क्र.	प्रकल्पाचे नाव	शेकडा पाणी साठा
१	जायकवाडी	४४ %
२	निम्न दुधना	२४ %
३	यलदरी	०९
४	सिध्दश्वरी	२५
५	मांजरा	०९
६	मानार	४९
७	उख पनगंगा	६७
८	निम्न तरणा	३४
९	विष्णु पुरी	९५
१०	मांजलगाव	शून्य
११	सोना काळगाव	शून्य

स्त्रोत: जलसंपदा अहवाल मराठवाडा विभाग, दे.दिव्य मराठी

Principal

कोष्टक क्र. 3 वरुण असे निदेशनास येथे की, मराठावड्यातील प्रकल्पातील पाणीसाठ्यात पावसाळा संपत आलातरी वाढ होण्याएवजी घटच होत आहे. मोठे मध्ये लघु प्रकल्पासहीत नद्यावरील बंधारा मिळून 894 प्रकल्पात केवळ 33.02 % उपयुक्त पाणी साठा आहे. संख्येने ज्यास्त असलेल्या लघु व मध्यम प्रकल्पातील घटणारा उपयुक्त पाणीसाठा चिंतेत भरटाकणारा आहे. शिवाय मोठ्या प्रकल्पाची स्थितीही समाधान कारक नाही.

या वर्षी सुरुवातीला पडलेल्या पावसाने थोडेफार पाणी धरणात आहे. मात्र नंतर पाऊस नसल्याने धरणात पाणी तर आले नाहीच उलट आहे. ह्या पाण्याची पातळी घटत आहे. सद्यः स्थितीत पाणी साठ्याच्या तुलनेत मराठावड्यातील एकुण 864 प्रकल्पात केवळ 33.02 टक्केच उपयुक्त पाणीसाठा आहे. 5 ऑक्टोबरच्या अहवाला नुसार उपलब्ध पाणीसाठी 33 % पाणी साठी शिल्लक आहे. 11 मोठ्या प्रकल्पा पौकी माजाल गाव व सिना कोळेगाव प्रकल्पात उपयुक्त पाणीसाठी शिल्लक नाही. शिवाय माजरा व यालदरी प्रकल्पाची उपयुक्त पाण्याची स्थिती समाधान कारक नाही. 75 मध्यम प्रकल्पापैकी –

जवळपास 28 प्रकल्पात उपयुक्त पाण्याचा साठाच नाही. त्यामध्ये औरंगाबाद व बीड जिल्ह्यात 9 जालना 3 उस्मानाबाद 6, लातूर मध्ये 1 मध्यमम प्रकल्पाचा समावेश आहे. लघुप्रकल्पातील पाणीसाठा 22.26 % उपयुक्त पाणी साठा असून तेरणा, मांजरा, रेणा, नद्यावरील 24 बंधा-यामध्ये ही केवळ 27.38 टक्के उपयुक्त पाणी साठा आहे.

“या वर्षी विष्णुपुरी धरण 95 टक्के व पौनगंगा 67 % पाणी साठा सुरुवातीला झाला पण पुढे काही कमी होत गेला जायकवाडीत 44 % पाणी साठा आहे. मांजरा धरणात केवळ 01 % माजलगाव वशिना तर पूर्णणे कोरडेच पडलेले दिसतात.”

Principal

कोष्टक क्र. 4

मराठवाडा विभागातील पशुधनाची सद्य स्थिती

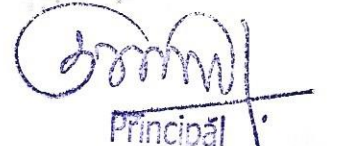
अ.क्र.	जिल्हे	पशुधन
1	औरंगाबाद	10 67 412
2	जालना	6 99 024
3	परभणी	6 22 200
4	बीड	12 24 798
5	लातूर	7 52 426
6	उस्मानाबाद	7 37 347
7	नांदेड	11 44 725
8	हिंगोली	4 59 680
एकुण		67 07 642

स्त्रोत: 1) पशुसंवर्धन विभाग अहवाल.

कोष्टक क्र. 4 वरून असे निर्देशान येते की, मराठवाडा विभागात असणाऱ्या आठ जिल्ह्यांमध्ये बीड जिल्ह्यात पशुधनाची संख्या 12,24,798 एवढी दिसून येते त्या पाठोपाठ नांदेड जिल्ह्यात 11,44,725 एतके पशुधन आहे. ही संख्या तशी समाधान कारक आहे असे नांदेड यावर्षी मराठवाड्यात दुष्काळामुळे चान्याची व पशुधनासाठी पाण्याची प्राण्याची स्थिती गंभीर होत चालली आहे.

पशुधन विभागाने दुष्काळात शेतकऱ्यांना जनवारे जगवणे साध्य होणार आहे. एकीकडे दुष्काळामुळे पीक नाही पाण्यासाठी पाणी आणि त्यातच चारा नसल्याने पशुधन जगवण्याचा संघर्ष शेतकऱ्यांना करावा लागणार आहे.

मराठवाड्यात मोठी 36 लाख 25 हजार 490 जनावर तर मराठवाडा जनावर 11 लाख 36 हजार 394 1 आणि शेळ्या मेंढ्याची संख्या 45 हजार 728 इतकी आहे. या पशुधनास प्रतिदिन 36 330 टन पुरवण इतक्या चारा जनवल्यामुळे पशुधनास देखील दुष्काळात जाईल असे दिसते. दिसतील

Principal

Jawahar Arts, Science & Commerce College,
Andur Tal. Tuljapur Dist, Osmanabad

पशुधनाचे प्रमाण कमी झाले तर शेती, व्यापार, उद्योग, या घटकावर विपरीत परिणाम होईल. ही पशुधाची स्थिती पूर्व पदावर येण्यास दिर्घ कालखंड जावा लागतो. मराठवाड्यातच केवळ नाही तर भारतासारखा देशात शेती क्षेत्रातून पशुचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. दुध उत्पादनात गाई व म्हशीसुद्धा महत्वाच्या आहेत तर त्याच बरोबर, शेळ्या मोठ्या देखील महत्वाच्या आहेत. पण या पशुधन जगावण्यास शेतकऱ्यांना तारेवरची कसरत करावी लागणार आहे.

दुभती जनावरे बाजारात येऊ त्याची विक्री होऊ लागली आहे. यामुळे पशुधनात घट होत आहे.

तक्ता क्रं. 5

मूग, उडीद, सोयाबीनच्या उत्पादनाची स्थिती

अ.क्र.	जिल्हा	मूग %	उडीद %	सोयाबीन %
1	औरंगाबाद	-65.82	-62.33	-14.53
2	जालना	-21.16	-27.71	-8.90
3	बीड	-27.71	-14.46	-72.24
4	लातूर	-20.00	-21.18	-18.07
5	उस्मानाबाद	00.31	00.00	-32.98
6	नांदेड	15.43	19.86	166.16
7	परभणी	छवअ.46	85.41	चत.91
8	हिंगोली	44.59	श्रंद.50	20.क्मब

स्त्रोत: 1) लोकमत न्यूज नेटवर्क 28.05.2018, 2) विभागीय प्रशासन अहवाल.

वरील कोष्टक क्रं. 5 वरून असे निर्देशनास येते कि, यावर्षी मराठवाड्यात 63 % पाऊस झाल्यामुळे खरीपातील तेलबीयाचे आणि कडधान्यांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घटले आहे. मूग, उडीद, सोयाबीन पीकांच्या लागवडीच्या सरासरी उत्पादकता व प्रत्यक्षात कापणी नंतर आलेली उत्पादकतेत या मध्ये घट दिसून येते. मूग पीकाचे त्या मध्ये 402 किलो हेक्टरी उत्पादन होणे अपेक्षित होते. त्यामध्ये वजा 7 टक्के घट झाल्याचे दिसून येते. उडीदचे

421 किलो ग्रॅम उत्पादन अपेक्षित होते. पण उत्पादनाच्या तुलनेत 4 टक्के घट झाली आहे. सोयाबीनचे उत्पादन 876 किलोग्रॅम हेक्टरी अपेक्षित होते.

तक्ता क्र. 6

दाळीचे दर वाढले

(भाव किरकोळीतील असून किलो प्रमाणे आहेत.)

अ.क्र.	डाळी	सद्याचे (भाव) दर	मागील महिण्यातील दर	तफावत
1	मूगडाळ	95	70	25
2	तूरडाळ	90-100	80	20
3	मसूरडाळ	85	65	20
4	चना डाळ	80	60	20
5	उडीदडाळ	95	80	15

स्त्रोत: न्यूज सकाळ पेपर.

कोष्टक क्र. 6 वरून यावर्षी पावसाने दगा दिल्याने कृषी उत्पादनाला फटका बसला असून दाळीचे उत्पादन घटल्याने त्याचे दर वाढू लागलेले आहेत. डाळीचे किरकोळ दर किलो मागे 15 ते 20 रुपायाने वाढलेले दिसून येतात. घाऊक बाजारात दाळीचे दर पाच ते सात रुपयांनी वाढले असले तरी किरकोळ बाजारात किलो मागे तूर डाळीने शंभरी ओलांडली आहे. मुग, मसूर, चना, उडीद, डाळीचे भाव 90 रुपयाच्या घरात पोहचले आहेत. या वर्षी देशभरातच पाऊस पुरेशा प्रमाणात झालेला नाही. त्याचा परिणाम दाळीच्या उत्पादनावर दिसून येऊ लागला असून बाजारात आवक काही प्रमाणात घटली आहे.

याचा परिणाम म्हणून घाऊक व किरकोळ बाजारात दाळीचे दर हळूहळू वधारू लागले आहेत. मागील महिन्यात मूग डाळ 70 किलोने मिळत होती. या महिन्यात 95 रु किलो झाली आहे. तर तूर डाळ 80 मिळत होती सध्या 90 ते 100 किलोने मिळत आहे. चनाडाळ 60 रु

Principal

किलोनी 80 रु, किलोनी मिळत आहे. उडीद दाळ 80 मिळत होती. तरी या महिन्यात 95 रु किलो ने मिळत आहे.

दुष्काळामुळे खरीप आणि रब्बी हंगामांना फटका बसल्याने देशांतर्गत व महाराष्ट्र व मराठवाड्यात उाहवर्गीय पिकांच्या उत्पादनात घट झालेली आहे. त्याचा परीणाम डाळींचे भाव (दर) वाएण्यास सुरुवात झालेली आहे.

निष्कर्ष:

- 1) मराठवाड्यातील दुष्काळी स्थितीमुळे शेतकऱ्यासमोर पशुधनाच्या चान्याचा खूप गंभीर प्रश्न निर्माण झाला आहे.
- 2) मराठवाड्यातील पाणी साठ्यात खूप मोठ्या प्रमाणात घट झाल्याने पिण्याच्या पाण्याची समस्या निर्माण झाली आहे.
- 3) दुष्काळामुळे धरणातील पाणीसाठे कमी झाल्याने औद्योगिक करणातील कारखाने कमी क्षमतेने चालवले जाऊ लागले. त्यामुळे रोजगार कमी होऊन बेकारीत वाढ झाली.
- 4) स्वच्छते साठी पुरेसे पाणी न मिळाल्याने सतंत्र घाण, रोगराई पसरूण साथीच्या रोगाची लागण होऊन
- 5) मराठवाड्यात या वर्षी पावसाच्या कमतरते मुळे खरीप पीकाच्या उत्पादनात घट झाली, तर रबी पीकाच्या पेरणीत घट झाल्याचे दिसून येते.
- 6) पावसाच्या कमतरतेमुळे शेतकऱ्याचे कृषीउत्पादनात उत्पादन खर्च निघेल येवढे देखील उत्पादन झालेले नाही.
- 7) मराठवाड्यातील ग्रामीण भागातील शेतकरी, शेतमजूर, ग्रामीण जनतेवर, पाण्याच्या व पशुधनाच्या पाण्याअभावी स्थांलातरणांची परिस्थिती निर्माण झालेली आहे.
- 8) दुष्काळामुळे या वर्षी व्यवसायही थंडावले आहेत.

उपाय:

- 1) पावसाच्या पाण्याचा योग्य वापर आणि जमिनीतील पाण्याचे पुनर्भरण

Principal

- 2) भूजल साठ्यात वाढ होण्यासाठी मोठी शहरे, कारखाने, नगरपालिका व महानगरपालिकांना त्याच्या हद्दीतील प्रत्येक घरात पाणी पुनर्भरण झालेच पाहिजे या विषयी सक्ती करणे आवश्यक आहे.
- 3) शेतकऱ्याची गुरेवाचवण्यासाठी चारा व पाण्याच्या सोयी असलेल्या छावण्या उघडून प्रभावी पणे चालवल्या जाव्यात.
- 4) प्रत्येक घनमिटर पाण्याचे उपलब्धता कशी वाढेल या कडे लक्ष दिले पाहिजे.
- 5) प्रत्येक पाण्याच्या थंबाची उत्पादन मुल्यानुसार विभागणी करून वापर केला जावा. किती पाणी शेतीला, उद्योगला पाण्यासाठी याचे नियंत्रण करावे लागते.
- 6) जमिनीत जलसाठे वाढवण्यासाठी शेतकरी, सरकार व सेवाभावी मस्थाने प्रयत्न केले पाहिजेत.
- 7) शासनाने जनावरांच्या संरक्षणासाठी चारातगाई सुरू करून त्याप्रमाणे कडबा, पेंड, मानसास अखाद्या गहू, या सारखे खाद्य पशुधनास उपलब्ध करून द्यावे.
- 8) अवर्षण तालुक्यात चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी गतिमान वीरण विकास कार्यक्रम राबवला जातो. या कार्यक्रमातून हायड्रोपॉनिक तंत्राद्वारे हिरवा चारा निर्माण केला जातो. त्याला 25 % अर्थसहाय्य आहे ते वाढवून 50 % पर्यंत अर्थसहाय्य दिले जावे.
- 9) ग्रामीण भागामध्ये शेतीतील वेगवेगळ्या पिकाकरिता कमी-अधिक लागते. तिथे पाणी कमीत कमी लागावे या दृष्टीने विकसीत करण्यात आलेल्या नव्या पध्दतीचा अवलंब करायला हवा.

सारांश:

अवर्षणामुळे समाज्यातील व्यक्तीच्या आरोग्याच्या, सामाजीक, आर्थीक राजकीय, घटकांवर खूप मोठा परिणाम होऊ शकतो. पाणी ही निसर्गाची दगणी आहे. पाण्याचा वापर हा काटकसरीचे गरजे पुरती कायला हवा. पाण्याचा पर्याप्त वापर झाल्यास वेगवेगळ्या प्रकारच्या दुष्परिणामांना टाळता येऊ शकते. सांडपाण्यावर प्रक्रिया करून पाण्याचा पुनर्वापर

व्हायला हवा. कृषी मध्ये वेगवेगळ्या नवीन नवीन सिंचन पध्दतीचा वापर व्हायला हवा त्यामध्ये प्रामुख्याने ठिबक व तुषार सिंचन पध्दतीचा मोठ्या प्रमाणात वापर करायला हावा. या वापरात वाढ होण्यासाठी, अनुदानात वाढ करणे गरजेचे आहे. कारण दुष्काळामुळे शेतीच्या उत्पादनात घट होते आहे. तसेच पशुधन व कुकुट पालणासाठी वापरण्यात येणारे गवत चारा व धाण्यावर खुप वाईट परिणाम होता. पाण्याच्या वाढती टंचाईने हताश झालेल्यास व्यक्ती लोक घाण पाणी पीण्याकडे वळतील व त्यामुळे ते आजारी पडतील. पाण्याच्या कमतरतेमुळे सार्वजनिक व वौयक्तिक स्वच्छतेकडे दुर्लक्ष करतील व जीव घेणे रोग राईला सामोरे जावे लागले.

मराठवाड्यातील परळी येथील विद्युत प्रकल्पामधील काही विद्युत संच पाण्याअभावी बंद ठेवावे लागतात जनतेला लोडशेडींगला सामोरे जावे लागते आहे. त्या मुळे शेतीच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होतो. तसेच पीण्याच्या पाण्याची व शेतीसाठी पाण्याच्या कमतरता जाणवते. पाणी मिळवण्यासाठी विभागा विभागात संघर्ष निर्माण होत आहेत. अशी अवर्षण स्थितीला तोंड देता यावे यासाठी पूर्णरवार व पुर्णरभरणावर भर दिला पाहीजे. पाणी आडवा आणि पाणी जिरवा, जलयुक्त शिवार अभियान यामध्ये लोकसहभाग देखील वाढते महत्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ:

भारतीय अर्थव्यवस्था –दत्त सुंदरम्.

कृषी अर्थशास्त्र – विजय कविमंडण.

अर्थसंवाद.

जलसंपदा विभाग अहवाल.

दैनिक सकाळ.

पशुसंवर्धन विभाग, अहवाल.

महाराष्ट्राची अर्थिक पाहणी अहवाल.

संकेत स्थळ <http://timesofindia-com>,

<http://economictimes-indiatimes-com>

Principal